

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Омельченко Тетяна

Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
otv2010@gmail.com

Найактуальнішою проблема становлення суб'єкта саморозвитку стає в юнацькому віці, коли виконуються найбільш важливі завдання розвитку особистості: інтеграція й побудова цілісного образу Я, досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне та професійне самовизначення. Мета статті – теоретично визначити психологічні особливості особистісного саморозвитку юнацького віку та експериментально дослідити показники саморозвитку студентів-психологів. На основі теоретичного аналізу саморозвиток особистості визначено як свідому, цілеспрямовану й самокеровану активність особистості, мета якої полягає в позитивній самозміні, що й забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення, характеризується рухом від Я-реального до Я-потенційного та його досягненням на рівні зовнішніх проявів активності. У ранній юності формуються пізнавальні й професійні інтереси, потреба в праці, спроможність будувати життєві плани, громадська активність, стверджується самостійність особистості, вибір життєвого шляху. Однією з основних психологічних умов готовності суб'єкта до саморозвитку є відчуття й усвідомлення ним потреби в самозміні та особистісному зростанні, що формується в юнацькому віці. Саморозвиток особистості студентів-психологів є інтегральним багаторівневим психологічним новоутворенням, яке характеризує міру підготовленості особистості до діяльності. Рівень саморозвитку майбутніх психологів може бути схарактеризований як середній за більшістю показників методик діагностичного комплексу. Діагностовано високий рівень саморозвитку респондентів за такими показниками, як досягнення успіху, прагнення до влади та задоволеність працею. Більшість респондентів продемонстрували одночасно високий і середній рівні за показниками сенсожиттєвих орієнтацій – життєві цілі, процес життя, локус контролю життя. Суттєва кількість респондентів показали низький рівень за показником толерантності до двозначності.

Ключові слова: саморозвиток особистості, юнацький вік, студентство, практичні психологи, особистісний потенціал, активність, рефлексія, особистісне зростання.

Omelchenko Tetiana. Experimental Study of Personality Self-Development of Future Practicing Psychologists. The problem of the formation of a self-development subject becomes most topical at a young age, when the most important tasks of personality development are solved: integration and creation of a holistic self-image; achievement of self-identity; personal, social, and professional self-determination. The purpose of the research is to theoretically determine the psychological features of personality self-development at a young age and to experimentally investigate the self-development indicators of psychology students. Basing upon theoretical analysis, personality self-development is defined as a person's conscious, purposeful, and self-directed activity, the goal of which is to achieve a positive self-change. This ensures personality growth and self-improvement and is characterized by the movement from «real self» to «ideal self» and its achievement at the level of the external manifestations of the activity. In early adolescence cognitive and professional interests, the need to work, the ability to make plans for life, and social activity are formed; the independence of personality as well as the choice of life path are reinforced. One of the fundamental psychological conditions of the subject's readiness for self-development is his/her feeling and awareness of the need for self-change and personality growth, which are shaped at a young age. Personality self-development of psychology students is an integral multilevel psychological formation that distinguishes the degree of person's willingness to act. The level of self-development of future psychologists can be described as average according to the majority of indicators of the diagnostic complex methods. The level of respondents' self-development in terms of success, aspiration for power, and job satisfaction proved to be high. More than half of respondents demonstrated a high and at the same time an average level of life-purpose orientation – life goals, life process, and locus of life control. A significant number of respondents indicated a low level of ambiguity tolerance.

Key words: personality self-development, adolescence, studenthood, practicing psychologists, personality potential, activity, reflection, personality growth.

Омельченко Татьяна. Экспериментальное исследование личностного саморазвития будущих практических психологов. Наиболее актуальной проблема становления субъекта саморазвития становится в юношеском возрасте, когда решаются наиболее важные задачи развития личности: интеграция и построение целостного образа Я, достижения самоидентичности, личностное, социальное и профессиональное самоопределение. Цель данного исследования – теоретически определить психологические особенности личностного саморазвития юношеского возраста и экспериментально исследовать показатели саморазвития студентов-психологов. На основе теоретического анализа саморазвитие личности определяется как сознательная, целенаправленная и самоуправляемая активность личности, цель которой заключается в положительном самоизменении, что и обеспечивает личностный рост, самосовершенствование, характеризуется движением от Я-реального до Я-потенциального и его достижением на уровне внешних проявлений активности. В

ранней юности формируются познавательные и профессиональные интересы, потребность в труде, способность строить жизненные планы, общественная активность, утверждается самостоятельность личности, выбор жизненного пути. Одной из основных психологических условий готовности субъекта к саморазвитию есть ощущение и осознание им потребности в самоизменении и личностном росте, который формируется в юношеском возрасте. Саморазвитие личности студентов-психологов является интегральным многоуровневым психологическим новообразованием, которое характеризует степень подготовленности личности к деятельности. Уровень саморазвития будущих психологов может быть охарактеризован как средний по большинству показателей методик диагностического комплекса. Диагностирован высокий уровень саморазвития респондентов по таким показателям, как достижение успеха, стремление к власти и удовлетворенность трудом. Более половины респондентов продемонстрировали одновременно высокий и средний уровни по показателям смысло-жизненных ориентаций – жизненные цели, процесс жизни, локус контроля жизни. Многие респонденты показали низкий уровень по показателю толерантности к двусмысленности.

Ключевые слова: саморазвитие личности, юношеский возраст, студенчество, практические психологи, личностный потенциал, активность, рефлексия, личностный рост.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема саморозвитку особистості юнацького віку останнім часом викликає значний інтерес науковців і практиків, про що свідчить зростання кількості відповідних досліджень та публікацій (Л. В. Долинська, Т. М. Зелінська, І. О. Зимня (2004), Р. В. Каламаж, С. Б. Кузікова (2007), І. С. Кон, О. М. Мірошніченко, В. І. Моросанова, Л. Г. Подоляк й ін.).

Юнацький період онтогенетично перебуває між отрочеством і дорослістю (вікові межі умовні – від 15–16 до 21–25 років). Після проходження складного шляху онтогенетичної ідентифікації та привласнення соціально значущих властивостей особистості саме в юності формується здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самого себе й до природи; здатність до засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві та ін. Для юнацького віку характерний розвиток механізму ідентифікації відособлення. Також цьому віку властиві свої новоутворення: самоосвіта, життєві плани й рефлексія (Сергеєнкова, Столярчук, Коханова та ін., 2012).

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. На думку дослідників, саморозвиток особистості відбувається переважно в контексті професійної діяльності, яка є значущою для суб'єкта, наповнюється її

змістом, а професійна спрямованість є чинником особистісного зростання (В. А. Бодров, Є. О. Климов, Г. В. Ложкін, А. К. Маркова, В. О. Моляко, В. А. Семиченко, А. В. Фурман). Відповідно, вивчення особливостей формування суб'єкта особистісного саморозвитку неможливе поза контекстом його професійного становлення (Кузікова, 2007).

Згідно з Б. Г. Ананьєвим студентство як вікова категорія визначається як рання дорослість (18–25 років), співвідноситься з етапами розвитку дорослої людини та відображає «перехідну фазу від дозрівання до зрілості» (Кузікова, 2007). Студентський вік є сензитивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. За період навчання у ВНЗ за наявності сприятливих умов у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки, що визначають спрямованість сприйняття, уваги, мислення, пам'яті, рівня володіння певним колом логічних операцій (Кузікова, 2007).

І. О. Зимня розглядає студентство як особливу специфічну спільноту людей, організовано об'єднаних інститутом вищої освіти, та виділяє основні характеристики студентського віку, що відрізняють його від інших груп населення високою пізнавальною мотивацією, високим освітнім рівнем, найвищою соціальною активністю й досить гармонійним поєднанням соціальної та інтелектуальної зрілості (Зимня, 2004).

Дослідження засвідчили, що в студентському віці відбувається складний розвиток інтелекту, подальша психічна еволюція людини, змінюється вся структура особистості у зв'язку з входженням у нові, більш широкі та різноманітні соціальні спільноти (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Грановська, М. Д. Дворяшина, І. А. Зимня, І. С. Кон, В. Т. Лісовський та ін.). Вивчення закономірностей розвитку особистості в періоді інтенсивного інтелектуального розвитку, формування навчально-професійної діяльності, засвоєння ролі студента дає підставу говорити про психічні особливості студентського віку (Зимня, 2004; Кузікова, 2007).

І. А. Зимня, І. С. Кон, В. Т. Лісовський визначають специфіку розвитку особистості студента різних курсів навчання у ВНЗ. *Перший курс* характеризується тим, що виконує завдання залучення нещодавнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. У першокурсників відсутній диференційований підхід до своїх ролей; поведінка студентів відрізняється високим ступенем конформізму. *Другий курс* – період завершення адаптації та найбільш напруженої навчаль-

ної діяльності студентів. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їхні широкі культурні запити й потреби. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання та виховання. *Третій курс* – це початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи як поглиблення професійних інтересів студентів і віддзеркалення подальшого розвитку. Необхідність у спеціалізації призводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості. Студенти *четвертого курсу* демонструють перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження навчальної практики. Студентство протягом цього навчального періоду характеризується поглибленням професійних інтересів, інтенсивним пошуком більш раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки, відбувається поглиблення професійних інтересів студентів. *П'ятий курс* навчання відображає перспективу швидкого закінчення ВНЗ, формує чіткі практичні установки на майбутній рід діяльності. З'являються нові актуальні цінності, пов'язані з місцем роботи, матеріальним і сімейним становищем тощо (Зимняя, 2004; Кузікова, 2007).

Зазначене повною мірою стосується організації фахової підготовки студентів-психологів, що зумовлюється специфікою їхньої майбутньої професійної діяльності, спрямованої на надання психологічної допомоги іншим (О. Ф. Бондаренко, Л. В. Долинська, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель (2003), Н. В. Чепелева (1998), Н. Ф. Шевченко, Т. С. Яценко). Останнє вимагає від психолога-практика особливих індивідуальних якостей, прогресивної системи цінностей, оптимістичного світогляду, а головне – інтерналізованого, осмисленого ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності.

Одним із головних показників особистісної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності українські вчені відзначають сформованість особистісної та професійної ідентичності (Коломинський, 2003: 48). На переконання Г. В. Ложкіна, професійна ідентичність психолога є провідним критерієм фаховості майбутнього спеціаліста, який здатен перетворювати власний психологічний потенціал в ефективність професійної діяльності (Кузікова, 2007). За Е. Еріксоном, на студентські роки припадає проживання однієї з нормативних криз ідентичності, яка супроводжується конфліктом «чуття інтимності–ізолюваності» (Климов, 2004).

Саме тому практичний психолог повинен реалізувати власну психологічну підготовку для того, щоб у подальшому успішно допомагати людям. У цьому контексті викликає інтерес розроблена Н. В. Чепе-

левою та Л. І. Уманець трирівнева система особистісної підготовки психологів у ВНЗ, яка включає такі складники: світоглядний, що покликаний сформувати професійну свідомість студентів-психологів; професійний, спрямований на оволодіння студентами необхідною системою знань, технологією професійної діяльності майбутнього психолога; особистісний, мета якого полягає у формуванні в студентів професійно-значущих рис якостей, гуманістичної спрямованості, здатності до професійної ідентифікації, «діалогічності» як центрального компонента (Чепелева, Пов'якель, 1998).

Мета та завдання статті – теоретично визначити психологічні особливості особистісного саморозвитку юнацького віку; експериментально дослідити показники саморозвитку студентів-психологів.

Методи та методики. Експериментальне дослідження проводили впродовж 2018–2019 рр. на базі Рівненського державного гуманітарного університету. У якості генеральної сукупності обрано майбутніх психологів раннього юнацького віку. Вибіркова сукупність становила 160 студентів спеціальності «Психологія». Зі 160 респондентів в експерименті взяли участь 12 студентів-чоловіків (10 студентів – IV курс, 2 студенти – V курс) та 148 студентів-жінок (30 студентів – III курс, 80 студентів – IV курс, 38 студенти – V курс). Вибіркова сукупність за гендерною ознакою відповідає цьому параметру в генеральній сукупності (студенти Рівненської області спеціальності «Психологія»).

На основі теоретичного аналізу саморозвиток особистості визначено як свідому, цілеспрямовану й самокеровану активність особистості, мета якої – у позитивній самозміні, що й забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення, характеризується рухом від Я-реального до Я-потенційного та його досягненням на рівні зовнішніх проявів активності.

Діагностичний комплекс методик, розроблений на підставі змісту психологічного конструкту особистісного саморозвитку, уключав методичний інструментарій, який би дав змогу на практиці зафіксувати провідні особливості цього складного системного феномену. Добір конкретних методик здійснювався нами відповідно до психологічного змісту предмету дослідження та окреслених психологічних чинників особистісного саморозвитку: особистісний потенціал, особистісне зростання, активність, рефлексія. Оскільки кожен із виокремлених нами чинників є комплексним об'єктом, то у виборі конкретних

методик ми орієнтувалися як на загальну спрямованість чинника, так і на його представленість у загальній структурі особистісного саморозвитку.

Особистісний потенціал – це складне утворення, що охоплює емоційний та вольовий потенціал, ціннісно-сміслові орієнтири, компетентність особистості (знання, уміння, набутий досвід). Із метою діагностування особистісного потенціалу ми використали методику «Життєстійкість особистості» С. Мадді в адаптації Д. О. Леонтьєва (2006), тест «Особистісна готовність до змін», розроблений С. Родником, Р. Хезером, Т. Голдом, М. Халом, в адаптації Н. О. Бажанової та Г. Л. Бардієр (Никифоров, 2010: 484–487).

Активність особистості – це сполучна ланка, крізь яку, за наявності рефлексії, здійснюється взаємозв'язок між процесами адаптації й творчості. Із метою діагностування активності особистості ми використали методику «Інтегральна задоволеність працею», «Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості» (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2005).

Рефлексія – осмисленість власного життя та розширення свідомості. Виступає аспектом самосвідомості особистості, необхідною умовою саморозвитку. Для діагностування рефлексії застосовано методику «Рівень онтогенетичної рефлексії» (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2005).

Особистісне зростання – процес трансценденції власних Его-ототожнень, що супроводжується почуттям безперервного розвитку та самореалізації особистості. Для діагностики цього чинника використано методику «Діагностика рівня саморозвитку і професійно-педагогічної діяльності» (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2005) та «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (адаптована версія тесту «Мета в житті» Д. Крамбо й Л. Майоліка) (Леонтьєв, 2000).

Виклад основного матеріалу. Із метою встановлення вихідного рівня саморозвитку особистості використано такі методики.

Методика «Особистісна готовність до змін» (С. Родник, Р. Хезер, Т. Голд, М. Хал) припускає обчислення семи показників, як-от: пристрасність (Пс), винахідливість (В), оптимізм (О), сміливість (підприємливість) (С), адаптивність (А), впевненість (Вп), толерантність до двозначності (Тд). Відсоткові дані (рис.1) свідчать, що найбільше респондентів показали високий рівень за показниками винахідливості (24 %) й оптимізму (19 %) поведінки, низький – за показником толе-

рантність до двозначності (32 %). Найменше респондентів продемонстрували високий рівень за показником сміливості та адаптивності (по 2 %), низький – за показником упевненості (4 %). Високий рівень толерантності до двозначності й винахідливості не діагностовано в жодного респондента.

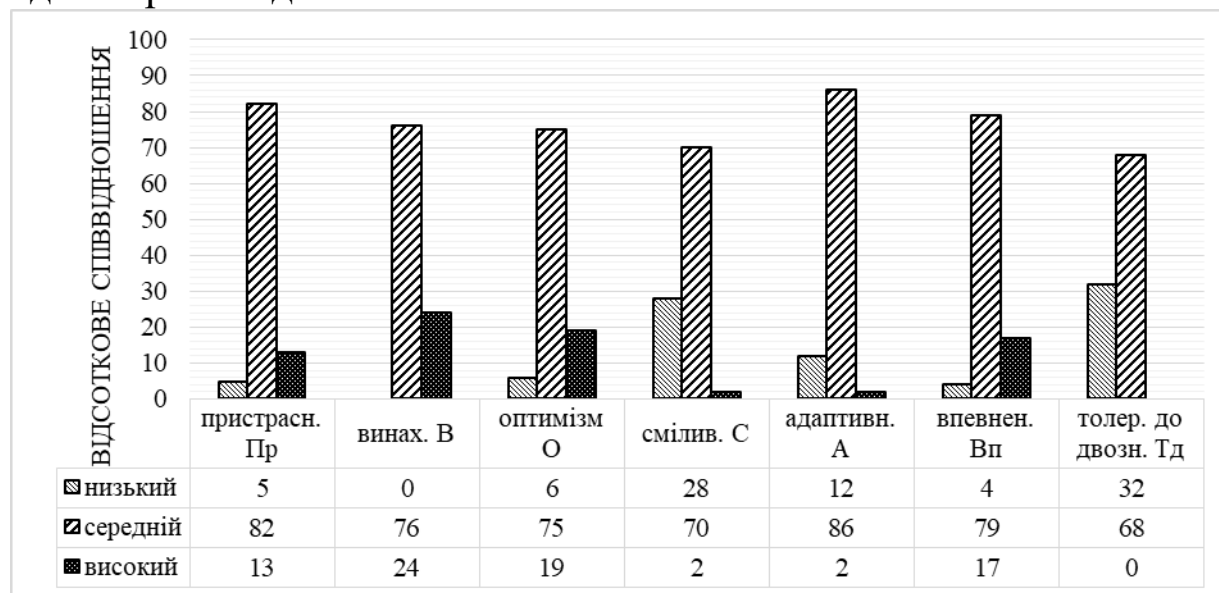

Рис. 1. Відсоткове співвідношення показників особистісної готовності до змін за рівнями саморозвитку респондентів

Рис. 2 демонструє розподіл показників за методиками «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, Н. П. Фетіскін), «Життестійкість» (С. Мадді), «Діагностика рівня саморозвитку і професійно-педагогічної діяльності» (Л. Н. Бережнова), «Інтегральна задоволеність працею» (В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, Н. П. Фетіскін).

Із рис. 2 бачимо, що респонденти продемонстрували високий рівень за показниками задоволеності працею (71 %). Найменше виражено високий рівень за показником прагнення саморозвитку (6 %) та рефлексії (5 %), але треба зазначити, що 91 % досліджуваних мали середній рівень за першим показником. Порівняно низькі дані щодо «прагнення до саморозвитку» пояснюються певною інфантильністю, викликаною матеріальною й соціальною залежністю студентів. Також нагадаємо, що низькі числові бали за методикою «Самооцінка рівня онтогенетичної рефлексії» (В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, Н. П. Фетіскін) свідчать про високий рівень рефлексії, тобто доцільно аналізувати відсоток респондентів, які отримали низький рівень за цим показником, – 18 % респондентів.

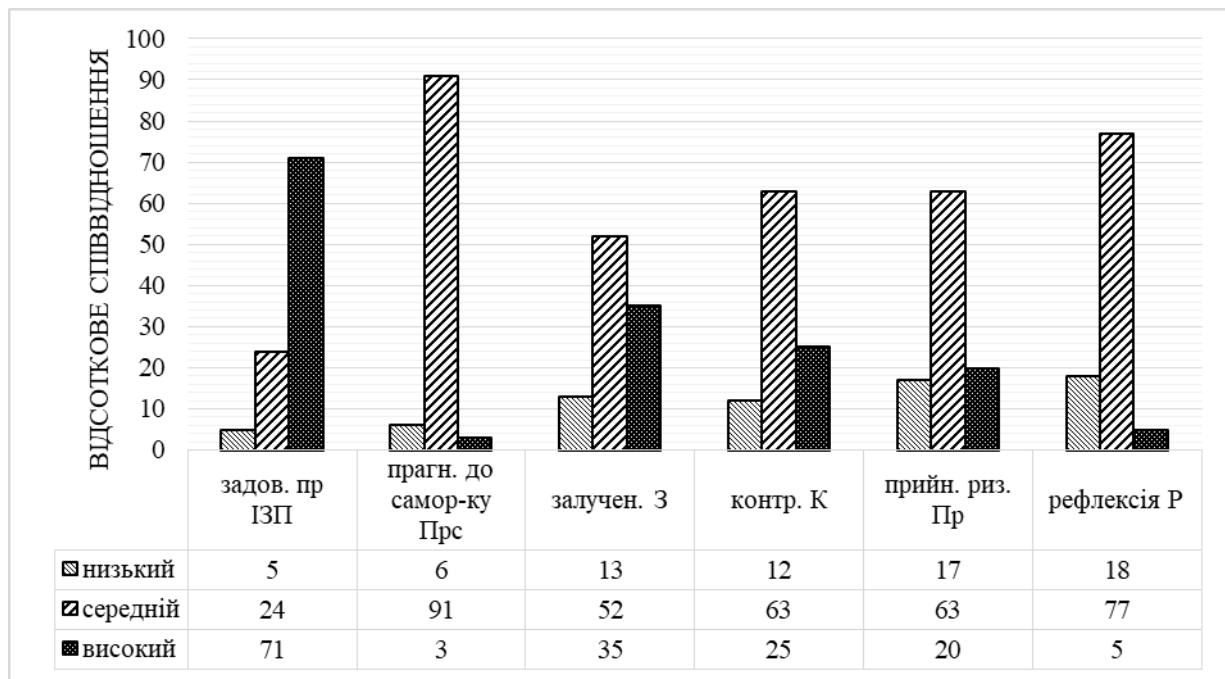

Рис. 2. Відсоткове співвідношення показників задоволеності працею, прагнення до саморозвитку, життєстійкості рефлексії

Методика «Сенсожиттєві орієнтації» Д. О. Леонтєва дає змогу обчислювати загальний показник свідомості життя на підставі визначення значень п'яти субшкал, що відображають три конкретні змістовні орієнтації: цілі в житті (Ц), насиченість життя (Пж), задоволеність самореалізацією (Рж); два аспекти локусу контролю: локус контролю-Я (Ля), локус контролю-життя (Лж). Респонденти за всіма показниками мали переважно високий і середній рівні щодо діагностованих особливостей (рис. 3). Зокрема, діагностовано високі числові дані за даними «Локус контролю-Я» і «Локус контролю-життя». Тобто більшість студентів можуть осмислено й гармонійно проживати своє життя, усвідомлювати, а отже, контролювати своє психологічне минуле, теперішнє й майбутнє.

Методика «Діагностика мотиваторів соціально-психологічної активності особистості» (В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, Н. П. Фетіскін) дає змогу визначити провідні потреби-мотиватори особистості: досягнення успіху, прагнення до влади, тенденція до афіліації. Рис. 3 засвідчує, що діагностовано високий рівень досягнення успіху (65 % респондентів) та тенденції до афіліації (54 %). Низький рівень за всіма показниками методики не продемонстрував жоден респондент.

Підіб'ємо підсумки діагностування вихідного рівня саморозвитку респондентів. Сукупність результатів за методиками діагностичного комплексу дає змогу визначити характерні особливості вибірки.

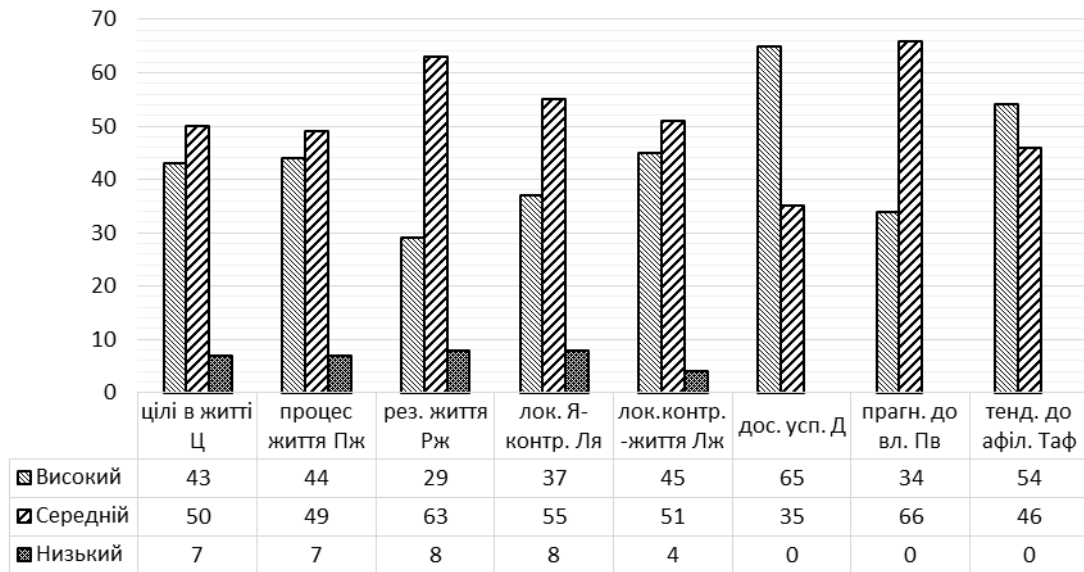

Рис. 3. Відсоткове співвідношення показників мотиваторів соціально-психологічної активності, сенсожиттєвих орієнтацій

Зважаючи на отримані експериментальні дані, можемо стверджувати:

1) діагностований рівень особистісної готовності до змін респондентів характеризується високими показниками винахідливості та оптимізму на тлі низьких значень толерантності до двозначності, сміливості й адаптивності; показники особистісної готовності до змін респондентів у цілому характеризуються середніми значеннями;

2) зафіксовано недостатній рівень розвитку онтогенетичної рефлексії, прагнення до саморозвитку та водночас високий рівень задоволеності працею в цілому по вибірці;

3) значення показників сенсожиттєвих орієнтацій особистості переважно містяться в зоні середніх і високих значень;

4) рівень мотиваторів соціально-психологічної активності респондентів визначений високими показниками досягнення успіху та тенденції до афіліації. Низький рівень за всіма показниками методики не продемонстрував жоден респондент.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Психологічний зміст юності пов'язаний із розвитком самосвідомості, виконанням завдань професійного самовизначення й вступу до дорослого життя. У ранній юності формуються пізнавальні та професійні інтереси, потреба в праці, здатність будувати життєві плани, громадська активність, стверджується самостійність особистості, вибір життєвого шляху. Саморозвиток особистості студентів-психологів є інтеграль-

ним багаторівневим психологічним новоутворенням, яке характеризує міру підготовленості особистості до діяльності. Рівень саморозвитку майбутніх психологів може бути схарактеризований як середній за більшістю показників методик діагностичного комплексу. Діагностовано високий рівень саморозвитку респондентів за такими показниками, як досягнення успіху, прагнення до влади й задоволеність працею. Більшість респондентів продемонстрували високий і середній рівні за показниками сенсожиттєвих орієнтацій – життєві цілі, процес життя, локус контролю життя. Визначено низький рівень за показником толерантності до двозначності, хоча більшість числових даних співвідносяться із середнім рівнем саморозвитку в більшості досліджуваних.

Література

1. Зимняя, И. А. (2004). *Педагогическая психология*. Москва: Логос, 384 с.
2. Климов, Е. А. (2004). *Психология профессионального самоопределения*. Москва: Академия, 304 с.
3. Коломинський, Н. Л. (2003). Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога. *Практична психологія та соціальна робота*, 4, 8–13.
4. Кузікова, С. Б., Максименко, С. Д. (ред.) (2007). Життєві цінності як складова професійного становлення студентів-психологів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АГІ І України, Т. ІХ, ч. 6. Київ: ГНОЗІС, 223–227.
5. Леонтьев, Д. А. (2000). *Тест смысложизненные ориентации (методика СЖО)*. Москва: Смысл. 2-е изд., 18 с.
6. Леонтьев, Д. А., Рассказова, Е. И. (2006). *Тест жизнестойкости*. Москва: Смысл, 63 с.
7. Никифоров, Г. С., Дмитриева, М. А. (ред.) (2010). *Психология менеджента: практикум*. Санкт-Петербург: Речь, 448 с.
8. Пов'якель, Н. І. (2003). *Професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 295 с.
9. Сергеєнкова, О. П., Столярчук, О. А., Коханова, О. П. та ін. (2012). *Вікова психологія*: навч. посіб. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, МОН України, Центр учб. літ., 375 с.
10. Фетискин, Н. П., Козлов, В. В., Мануйлов, Г. М. (2005). *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва: Ин-т Психотерапии, 490 с.
11. Чепелева, Н. В., Пов'якель, Н. І. (1998). Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога. *Психологія: зб. наук. праць. Вип. III*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 35–41.

References

1. Zimniaia, I. A. (2004). *Pedagogicheskaia psikhologiiia [Pedagogical psychology]*. Moscow: Logos [in Russian].
2. Klimov, E. A. (2004). *Psikhologiiia professionalnogo samoopredeleniia [Psychology of professional self-determination]*. Moscow: Akademiia [in Russian].
3. Kolomyntskyi, N. L. (2003). Metodolohichni zasady profesiinoi pidhotovky praktychnoho psykholoha [Methodological principles of professional training of a practicing psychologist]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota – Practical psychology and social work*, 4, 8–13 [in Ukrainian].
4. Kuzikova, S. B., Maksymenko, S. D. (Ed.) (2007). Zhyttievi tsinnosti yak skladova profesiinoho stanovlennia studentiv-psykholohiv [Life values as a component of professional development of psychology students]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka AHY I Ukrainy: Tom IX, chas. 6 – Collection of scientific works G. S. Kostiuk Institute of Psychology: Vol. IX, Issue 6*. Kyiv: HNOZIS, 223–227 [in Ukrainian].
5. Leontyev D. A. (2000). *Test smyislozhiznennyieorientatsii (metodika SZhO) [Life-purpose Orientations test (LPO technique)]*. Moscow: Smysl. 2nd ed., 18 p. [in Russian].
6. Leontyev, D. A., Rasskazova, E. I. (2006). *Test zhiznestoykosti [Test of viability]*. Moscow: Smysl [in Russian].
7. Nikiforov, G. S., Dmitrieva, M. A. (Ed.) (2010). *Psihologiya menedzhmenta: praktikum [Management Psychology: Workshop]*. Saint Petersburg: Rech [in Russian].
8. Pov'iakel, N. I. (2003). *Profesiohenez samorehuliatsii profesiinoho myslennia v systemi fakhovoi pidhotovky praktychnykh psykholohiv [Professiogenesis of professional thinking self-regulation in the system of professional training of practical psychologists]*. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova – M. P. Drahomanov NPU [in Ukrainian].
9. Serheienkova, O. P., Stoliarchuk, O. A., Kokhanova, O. P. et al. (2012). *Vikova psykholohiia: navch. posibnyk [Age Psychology: educ. guide]*. Kyiv: Kyivskiy un-t im. B. Hrinchenka, MON Ukrainy, Tsentr uchbovnoi literatury – B. Grinchenko Kyiv University, MES of Ukraine, Center for Educational Literature [in Ukrainian].
10. Fetiskin, N. P., Kozlov, V. V., Manuylov, G. M. (2005). *Sotsialno-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyih grupp [Socio-psychological diagnosis of the personality and small groups development]*. Moskva: In-t Psihoterapii - Moscow: Institute of Psychotherapy [in Russian].
11. Chepelieva, N. V., Pov'iakel, N. I. (1998). Teoretychne obgruntuvannia modeli osobystosti praktychnoho psykholoha [Theoretical substantiation of the personality model of a practical psychologist]. *Psykholohiia: zb. nauk. prats, vyp. III. Psychology: Collection of scientific works*, Issue III. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova – M. P. Drahomanov NPU, 35–41 [in Ukrainian].

Received: 05.09.2019

Accepted: 01.10.2019